

ROBERT C. ALLEN

AGRÁRFUNDAMENTALIZMUS ÉS AZ ANGOL MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSE

(Agrarian Fundamentalism and English Agricultural Development)

Az angol agrárfejlődés vizsgálatának nagy részében olyan felfogások összessége volt az uralkodó, amit agrárfundamentalizmusként jelölnék meg. E koncepciónak három alapvető állítása van. Az első az, hogy az agrártermelőkenység növekedése 1500 és 1800 között a nyitott földek elkerítésének tulajdonítható, és annak, hogy a parasztgazdálkodást nagybirtokoktól bérelt és bérmunkával művelt nagyobb gazdaságok váltották fel. A második, hogy a kora újkorban az agrártermelés növekedése fontos járuléka – bizonyos esetekben kifejezetten az előfeltétele – volt az ipar fejlődésének. A harmadik, hogy az agrártermelőkenységben bekövetkezett növekedés szükségképpen az egyenlőség fokozódásával járt. Ezek a tételek fontosak önmagukban is, de azért is, mert a világ sok részében irányt adtak az agrárpolitikának. A legújabb kutatások nagy része azonban kétségessé tette az agrárfundamentalizmus kelet-európai, ázsiai, afrikai és latin-amerikai érvényét. Allítom, hogy a doktrína ott sem helytálló, ahol az Angliában történeteket elemezzük. A tételtemet alátámasztó részletes érvelésemet másutt fejtettem ki. Itt eredményeimet foglalom össze.

Kétféle agrárfundamentalista van – tory és marxista. A legnagyobb különbség közöttük abban van, hogy miként képzelik el a nagy gazdaságok és az elkerített magánbirtokok befolyását az alkalmaztatásokra, a termelőkenységre és a földtulajdonra. A toryk (így Arthur Young, 1771a) azt állítják, hogy a nagybirtokok és az elkerített magánbirtokok tőkeintenzívebb gazdálkodásra vezettek, ami fokozta az agrárfoglalkoztatottságot és a hozamot is – az utóbbi jobban emelkedett, így fokozódott a munka termelőkenysége is. Ezzel szemben a marxisták azt vallják, hogy az elkerítés csökkentette a gazdaságok foglalkoztatottságát és növelte a hozamot. Az eltérő vélemények az elkerített gazdaságoknak és a nagybirtokoknak az alkalmaztatásra tett hatásáról eltérő mechanizmusokra utalnak, melyek révén az agrárváltozások befolyásolták az ipari fejlődést és az egyenlőtlenséget. A marxisták szerint a mezőgazdasági foglalkoztatottság csökkenése elősegítette az iparosodást, nagy létszámú agrármunkást kényszerítve be a városokba. A munkaigény csökkenése a béreket is lenyomta. Mivel a marxisták azt tartják, hogy az elkerítések megfosztották a földműveseket földjüktől, ez a változás okozta az egyenlőtlenségeket. A toryk a népességnövekedésre hivatkozva ugyanilyen eredményre jutnak. Eszerint az elkerítést és a gazdaságok egyesítését követő emelkedő agrárhozamok fokozták a népesedést, és a többlet az iparban nyert alkalmaztatást. A járadékok (rents) tovább növekedtek, míg a bérek változatlanok maradtak, a malthusi-ricardói feltételezés alapján, miszerint a népesség mindannyiszor növekedett, amikor a munkabérek túlhaladták a létfenntartás költségeit. Miközben a marxisták a technikai változásokat és a birtokfelhalmozást húzzák alá, és a toryk hangsúlyozzák a népességnövekedést, mind a kétféle agrárfundamentalizmus egyetért abban, hogy az agrárváltozások hozzájárultak az iparosodáshoz és fokozták az egyenlőtlenséget.

Kutatásaim alapján el kell vetnem az agrárfundamentalizmusnak mind a tory, mind a marxista változatát. Eredményeimet az alábbiakban foglalom össze.

Az elkerítés és a termelékenység növekedése

Az agrárfundamentalisták állítják, hogy az elkerítésre a technikai fejlődés szempontjából szükség volt, mivel a nyitott földek rendszere nem volt elég rugalmas, akadályozta az új termények bevezetését és a szántóföldeknek legelővé való alakítását. Az állítás ellenőrzésére a középső országrész déli részén végeztem kutatásokat – nagyjából az Oxfordtól Cambridge-ig és Leicesterig terjedő vidéken. A régiót három, nagyjából homogén természetes körzetre osztom – a kötött talajú szántóföldek, a laza talajú szántóföldek és a legelők vidékére. Ugyanaz a művelési rendszer mindegyik körzetben maximalizálta a profitokat, így a nyitott földek és a bekerített teljesítményét úgy mérem fel, hogy körzetről körzetre összehasonlítom a modern módszerek elterjedését.

Az új technikák elterjedése igazolja azt a fundamentalista állítást, hogy az elkerítés agrárfejlődéshez vezetett. A nehéz, kötött földek vidékén a talaj kötött volta miatt komoly problémát jelentett a pangó víz. A megoldást vízlevezető csatornák jelentették, és valóban, a bekerített területek falvainál nagyobb valószínűség volt e befektetés vállalására, mint a nyitottaknál. A könnyű talajú szántóföldek vidékén a fejlődés a norfolki váltógazdálkodás bevezetésén (répa-árpa-lóhere-búza) és a juhok fajtáinak és gondozásának fokozott javításán alapult. A bekerítés ismét erősen meggyorsította e gazdálkodási mód átvételét. A legeltető vidéken a szántóföldek legelőre váltása volt a fejlődés kulcsa, és az elkerítés jelentősen megnövelte a legelők számát. Mindhárom körzetben a nyitott földek falvai bizonyos fokig átvették az új módszereket, így túlzott az a vád, hogy „érzékeny” voltak az új technikák iránt. Mindazonáltal a nyitott falvak kevésbé voltak újítók, mint az elkerítették. Az elkerítés a mezőgazdaság javításához vezetett.

Mindebből azonban még nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az elkerítési mozgalom jelentősen hozzájárul a termelékenység növekedéséhez a kora újkori Angliában. A terméshozamok és a munka termelékenysége (nem a vetésforgó) volt a fejlődés két kritikus mutatója. A középkor és a 19. század között mindkettő kb. megduplázódott. Az elkerítés azonban csak kis mértékben járult hozzá a növekedéshez.

A három természetes régióban összehasonlítottam az 1800 körüli évek hozamát. A lazább szerkezetű szántóföldek vidékén a hozamok azonosak voltak a nyitott és az elkerített területek falvaiban. A legeltető vidékeken az elkerített földek hozama talán egy tizeddel magasabb volt, mint a nyitottakon. A kötött földek vidékén az elkerítés kb. egy negyeddal növelte a hozamokat. Amellett az intenzív kapitalista gazdálkodás legtöbb eleme nem járult hozzá a termésnövekedéshez. A terméshozamok nem függtek össze a lóherével és a babbal, a fő nitrogénlektető termények arányával, az állatállomány sűrűségével, az egzotikus vagy megvásárolt trágya alkalmazásával. A termésnövekedéshez nem volt szükség vetésforgó rendszerre. A modern technikák közül csupán a vízlevezető csatornák fokozták a terméseket, és ezek elterjedése idézte elő valójában a terméshozam növekedését a kötött talajú vidékeken. De még itt is, a középkor és a 19. század között a nyitott földeken gazdálkodók a termésnövekedés háromnegyed részét teljesítették. Más vidékeken az egész növekedésnek majdnem egészét a nyitott földeken gazdálkodók hozták létre. Így, ha a termést használjuk a fejlődés mércéjeként, az elkerítési mozgalom csak kis szerepet játszott.

Ezután az alkalmaztatásokat és a munka termelékenységét vizsgáltam. A tory és a marxista fundamentalisták között a legnagyobb ellentét az elkerítésnek az alkalmaztatásra gyakorolt hatása kérdésében van. A vita eldöntésére két módszert alkalmaztam. Az első a gazdálkodás minden feladatát felsorolja és megállapítja ezek árát. Ha ezt a számítást a nyitott és az elkerített gazdálkodás részleteire alkalmazom mindegyik természetes régióban, össze tudom hasonlítani a munka összességének árát az összes alkalmaztatással. A második módszernél az Arthur Young által 1760-as körútján megvizsgált többszáz „jellegzetes” gazdaság adatait használtam fel. (1768, 1771a, 1771b) Mivel ő feljegyezte a gazdaságok alkalmazottakkal való ellátottságát, össze tudom hasonlítani a nyitott és elkerített gazdaságok alkalmazottakkal való ellátottságát angol holdanként. A gazdálkodási módszer döntő különbségei ellenére az eredmények ugyanazok. Az elkerítésnek csekély hatása volt az alkalmaztatásra, ha egyáltalán volt valami, és ha nem befolyásolta a szántás és a legeltetés arányát; ha az elkerítés a szántóföldek legelővé változtatására vezetett, akkor esett az alkalmaztatás. Ezek a számítások nem támasztják alá az „optimista” tory felfogást. A legelővidékek vonatkozásában a marxista történetíráshoz közelebb van a tényekhez.

Ezek az eredmények feltételezhetővé teszik, hogy a munka termelékenységében nagy szerepe volt az elkerítésnek. Hatása azonban vegyes. Bizonyos körülmények között a munkásonkénti eredmény jelentősen növekedett, de a legtöbb helyen a nyereség legfeljebb egytizednyi volt. Még ha az elkerítés gyakran csökkentette is az alkalmazottak számát, a munka termelékenysége kevéssé nőtt, mivel a teljesítmény is hanyatlott. Ez az eredmény nem meglepő, ha megnézzük, milyen kis fellendülést jelentett az elkerítés a terméseredményekben, tekintetbe véve az elkerítésnek azt a tendenciáját, hogy csökkentette a szántóföldek arányát és azt a tényt, hogy a szántóművelés holdanként jobb teljesítményt adott, mint a legeltetés. Ami a terméshozamot illeti, az elkerítési mozgalom csak csekély mértékben járult hozzá a munka termelékenységéhez Angliában.

A kora újkori viták a hozamok és az alkalmaztatás körül általában bizonytalanok voltak és nem vezettek eredményre. Két kérdésben azonban egyetértés született: az elkerítés változásokat hozott a művelésben és a gazdálkodási módokban, és az elkerített gazdaságok több adót fizettek, mint a nyitottak. Mindkét állításnak igaza volt. A tory fundamentalisták szerint ezek a kérdések összefüggtek — a hatékonyság növekedése fokozta a gazdaság adófizetési képességét, és így az adók emelkedésének okozója lett. Eredményeim, miszerint az elkerítés kevéssé járult hozzá a termelékenység növekedéséhez, kérdésessé teszik ezt a következtetést és arra utalnak, hogy az adók növekedése jövedelem-újraelosztást jelent a gazdálkodók és a földesurak között. A kérdés vizsgálatára számításokat végeztem a nyitott és elkerített gazdaságok ricardiánus többletére vonatkozóan. E többlet jelenti a különbséget a gazdaság jövedelme és a közölt jövedelem között, melyet munkája és tőkéje másutt el tudott volna érni. A ricardiánus többlet mind a gazdaság általános hatékonyságát jelzi (technikai megfogalmazásban produktivitásának a teljességét), mind járadék és adók fizetési képességét.

Az agrárforradalom a kötött talajú földek vidékén általában úgy működött, ahogy a tory fundamentalisták tartották — az elkerítés csatornázáshoz vezetett, ami fokozta a hozamokat. A ricardiánus többlet ugyanígy növekedett, és növekedése egybevágott a járadék emelkedésével. E vidéken nincs nyoma az elkerített gazdaságoknál a jövedelem újraelosztásának. A legtöbb egyéb vidéken azonban a

tory felfogás nem vág egybe a tényekkel. A lazább talajú vidéken a termelékenység növekedése igen kicsi volt, és a magasabb járadékok bizonyos fokú jövedelem-újraelosztást vontak maguk után, a gazdálkodóktól a földesurak irányába. A legelővidékek eredményeit nehezebb magyarázni, de a parlament által elrendelt elkerítések követő hatékonyságnövekedés — úgy tűnik — csekély, és sok adat vall arra, hogy a 18. század közepén a nyitott földek járadéka kevesebb volt, mint a föld értéke. Valószínűnek látszik, hogy ezen a vidéken az elkerítést követően a járadéknövekedés a 18. században jelentős jövedelem-újraelosztásra vezetett a gazdálkodóktól a földesurak felé.

A kutatások általában megerősítik az elkerítés jelentőségét bizonyító két következtetést. Látványos változásokra vezetett a föld felhasználásában és a gazdálkodási módszerekben, ill. magasabb járadékokhoz. Ha azonban felmértem az elkerítésnek a terméseredményekre és a munka termelékenységére gyakorolt hatását, jelentősége csökken, főleg ha a nyereséget szembeállítom a hatékonyság növekedésével a kora újkori korszakon keresztül. Annak ellenére, hogy számos földesúr lelkesedett az elkerítésért, ez jelentéktelen mértékben járult hozzá a mezőgazdaság termelékenységéhez.

A kapitalista mezőgazdaság és a termelékenység növekedése

A tory fundamentalizmus egyik alapvető állítása, hogy a nagy gazdaságok holdanként több tőkét fektettek be, mint a kis gazdaságok, és hogy ezek magasabb hozamot értek el. Az első kérdést Arthur Young farmokról végzett vizsgálata alapján tanulmányoztam. Adatai azt mutatják, hogy az angol holdanként befektetett tőke nagysága a terület nagyságával arányban csökkent (vagy néha változatlan maradt) a szántóművelésű és legeltető gazdaságokban egyaránt. Young maga ezeket az adatokat arra használta, hogy a birtoknagyságot a természellel hozta összefüggésbe. Szerinte pozitív összefüggést mutattak. Valójában az összefüggés jelentéktelen és túl gyenge ahhoz, hogy magyarázatot adjon a termésnövekedésre a kora újkori Angliában. S mi több, Young termési adatai inkább falvakra vonatkoznak, nem annyira gazdaságokra, így kevésbé alkalmasak arra, hogy tanulmányozni lehessen velük az összefüggést a termés és a gazdaságok nagysága között.

Megbízható kimutatásokat használtam fel arra, hogy hitelesebb mutatót találjak a gazdaság nagysága, tőkebefektetése és termése közti összefüggés felmérésre. Young adataival egybehangzóan a hiteles mutató azt támasztja alá, hogy az angol holdankénti tőke a nagyság arányában csökken. Nagyobb történeti fontossága van annak a ténynek, hogy a mutató nem jelez összefüggést a nagyság és a terméshozam között. A nagy gazdaságokkal nem szükségképpen járt bőséges aratás. Mi több, a termés növekedése megelőzte a nagyobb, „kapitalista” gazdaságokra való 18. századi átállást. A kerítetlen földek gazdái — az angol yeomanek — hozták létre a gabonatermelésben a biológiai forradalmat.

A továbbiakban Young gazdaságokról végzett kimutatását arra használtam fel, hogy adataival felmérjem, milyen hatással járt a gazdaságok nagyságbeli növekedése az alkalmaztatásra. Ahogy a körülkerítésnél, a tory fundamentalisták itt is azt várták, hogy a nagysággal az alkalmaztatás is nő, míg a marxisták az ellenkezőjére számítottak. A tények megint a marxista felfogásnak adtak igazat. Az angol holdankénti alkalmaztatás a férfiak, nők és gyermekek esetében egyaránt a nagysággal

együtt csökkent. A csökkenés a nők és gyermekek vonatkozásában volt a legnagyobb. A gazdaságok 18. századi egyesülése fölöslegessé tette a legtöbb falusi nőt és gyermeket a mezőgazdaságban.

A munka termelékenysége két ok miatt fokozódott a kora újkorban. A növekedés fele a 17. századi gazdák által elért termésnövekedésnek tulajdonítható. Ez a növekedés nem magyarázza Anglia rendkívüli termelékenységét a kontinensével szemben 1800-ban, mert a termékek általában emelkedtek Északnyugat-Európában, növelve az egy munkásra eső termelési eredményt az egész régióban. Anglia fölénye inkább a gazdaságokban való foglalkoztatás csökkenésének tulajdonítható, ami a gazdaságok 18. századi összeolvadásának volt a következménye. Hozzájárul vajon ez a munkaalkalom-csökkenés az ipari fejlődéshez?

Agrárváltozás és iparosodás

A mezőgazdaság termelékenységének növekedése egy módon segítheti elő az iparosodást és a gazdasági növekedést, azzal, hogy megtakarításokkal szolgál ipari létesítmények pénzelésére. Angliában az agrárforradalom okozta termelékenységből származó nyereség járadéknövekedések formájában a nagybirtokosokhoz áramlott. Megtakarításukat ezek nem kölcsönözték ki, és vagyonukat pompás otthonokra, elegáns életvitelre fordították.

Az agrárforradalom hozzájárulását Anglia gazdasági növekedéséhez a nemzeti jövedelemre gyakorolt közvetlen hatása jelentette. A mezőgazdaság hatékonysága két úton növelte a GDP-t. Az első út a mezőgazdasági teljesítmény növelése, ami növelte a hozzáadott értéket a mezőgazdaságban és így közvetlenül emelte a GDP-t. A második út a munkaerő felszabadítása volt más szektorok számára. A 17. században az agrárváltozások mindkét úton hozzájárulást jelentettek. A termés emelkedésével megnövekedett a hozzáadott érték, és az elkerítés csökkentette a gazdaságokban a foglalkoztatottságot, a fölösleges népességet kényszerítette, hogy elhagyják a falvakat. Ezek az emberek feldagasztották a nagyvárosok népességét. Ez a két hatás együtt jelentősen emelte az angol GDP-t.

Az elkerítések és a gazdaságok összevonása fokozódott a 18. században, de ezek kevésbé hatottak a nemzeti jövedelem emelkedésére. A technikai változások most már nem fokozták a terméshozamot, így közvetlenül nem emelték a hozzáadott agrárértéket és a GDP-t. Az elkerítések és a gazdaságok összevonása csökkentette az angol holdankénti foglalkoztatottságot, de a felszabadult munkaerő nem eléggé kapott alkalmazást az iparban. A 19. század közepére az agrárforradalom szegényeket teremtett, nem proletariátust. A gazdaságok termelékenységének a munkaerő felszabadításán keresztül való emelkedése így nem jelentett növekedést a nemzeti jövedelemben. Az agrárváltozások teljes hatása a GDP-re igen kicsi volt a 18. és 19. században.

A technikai haladásból adódó haszon elosztása

Az agrártermelékenységben bekövetkezett növekedés lehetőséget teremtett, hogy növelje némely (vagy minden) ember jövedelmét Angliában. Valójában mind a marxista, mind a tory fundamentalizmusban kifejtett okok miatt a fő haszonélvezők a gazdagok voltak.

Az árak változása volt a fő csatorna, melyen keresztül a termelékenység növekedésének a hasznát elosztották. Így, ha az élelmiszerárak leestek volna, a fogyasztók nyertek volna. Ez a fejlődés valóban csökkenthette volna a reáljövedelmek közötti egyenlőtlenséget, hiszen a szegények jövedelmüknek nagyobb hányadát költötték élelemre, mint a gazdagok. A mezőgazdasági reálárak azonban emelkedtek Angliában a késő középkor és a 19. század között. Ez a tendencia fokozta az egyenlőtlenséget, a szegények reáljövedelmét a gazdagokéhoz képest csökkentve.

A termelékenység növekedéséből származó nyereség növekvő jövedelem formájában jutott el a gazdálkodókhoz. A munkások azonban nem nyertek, mivel a reálbérek leestek, majd alacsonyok maradtak, ahogy a termelékenység növekedett. Így a gazdák (mint a működő tőke tulajdonosai) nem nyertek, mivel a 15. századtól a 19.-ig az állatállomány és felszerelés reálértéke nem változott. Az emelkedő termelékenység minden haszna a földesurakhoz áramlott – a járadék reálértéke kb. hétszeres lett 1400 és 1850 között.

Ezek az ártrendek mozgásokat tükröznek a keresletben és kínálatban. Az agrártermékek ára hosszú távon nőtt, mivel a termelés nem tartott lépést a népesedéssel és a kereslettel. A teljesítmények fokozódása nehézkes volt, mivel a nagy gazdaságokban és a legtöbb elkerített gazdaságban azzal fokozták a hatékonyságot, hogy csökkentették az alkalmazásokat, ahelyett, hogy a teljesítményeket fokozták volna. A legkisebb felfelé való nyomás a termékek reálárára a 17. század közepe és a 18. század között tapasztalható, amikor a gabona-terméshozamok megduplázódtak. Ezt a kis, kerítetlen földek gazdálkodói érték el, és így az nem tulajdonítható a nagy gazdaságoknak vagy az elkerítettetteknek.

A járadék emelkedése és bérek esése visszatükrözte a technikai változás jellegét, ill. a föld és a munka viszonyának összefüggését. A 15. század vége felé bőségben volt a föld, és így járadéka alacsony volt. A következő négy évszázadban az elkerítések és a gazdaságok összevonása csökkentette a munkaerőigényt. Ugyanakkor a népesség növekedett. 1800-ra a munkaerő fölöslegben volt. Szüksége folytán csak a földnek volt értéke, így a piacrendszer a javított mezőgazdaság megnövekedett jövedelmét a birtokok tényleges tulajdonosainak juttatta.

Ha a földek tulajdonjoga egyenlően oszlott volna meg, akkor az a tény, hogy a termelékenység megnövelte a járadékot, az egyenlőtlenséget nem fokozta volna. De a földtulajdon igen koncentrált volt és a kora újkorban még inkább azzá vált. Az agrártermelékenység növekedéséből származó jövedelem nagy része tehát a gentrynek és az arisztokráciának jutott.

Két agrárforradalom

Az angol történelemben két agrárforradalom volt: a kisbirtokosoké és a földesuraké.

A kisbirtokosok forradalma nagyrészt a 17. században zajlott le. A gabona terméshozamának a megduplázódása jellemezte. Ez a forradalom emelte Anglia nemzeti jövedelmét, és ennek haszna széles körökben osztódott el. A fogyasztók nyertek vele, mivel a megnövekedett termés lenyomta az élelmiszerárakat. Kisgazdák, akik örök haszonbérletben és előnyös bérletekben bírták földeiket, nyertek, hogy a föld értéke növekedett. A munkások is tartották magukat, hiszen az alkalmazások megmaradtak.

A földesurak forradalma az elkerítéssel és a gazdaságok összevonásával járt. Ez az újrendezés a 15. században kezdődött, de főleg a 19. században zajlott. A korai elkerítések olyan időben növelték a gazdaságok termelését és csökkentették a munkát, amikor a népesség csekély volt, így talán hozzájárultak a GDP valamelyes emelkedéséhez – ez az emelkedés főleg a nagybirtokosokat érintette a magasabb járadékok révén. A gazdaságok mértékének növekedése és az elkerítések a 18. században nem növelték a teljesítményeket – mindez csökkentette a gazdaságokban az alkalmaztatást. A felszabadult munkások nem növelték a nemzeti jövedelmet, mivel nem kaptak alkalmazást az iparban. Az egyedüli nyerők a földesurak voltak.

A következtetés elkerülhetetlen: a legtöbb angol férfi és nő jobban járt volna, ha a földesurak forradalma sohasem következik be.

Irodalom

- R. C. Allen: The Efficiency and Distributional Consequences of Eighteenth Century Enclosures. – Economic Journal, 92, 1982, 937-953.*
- R. C. Allen: The Price of Freehold Land and the Interest Rate in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. – Economic History Review, 2nd series, 41, 1988, 33-50. (Allen, 1988 a)*
- R. C. Allen: Inferring Yields from Probate Inventories. – Journal of Economic History, 38, 1988, 117-125. (Allen, 1988 b)*
- R. C. Allen: The Growth of Labour Productivity in Early Modern English Agriculture. – Explorations in Economic History, 25, 1988, 117-146. (Allen, 1988 c)*
- R. C. Allen: Enclosure, Farming Methods, and the Growth or Productivity in the South Midlands. In: G. Grantham and C. S. Leonard (eds): Agrarian Organization in the Century of Industrialization: Europe, Russia and North America. Research in Economic History, Supplement, 5, 1989, 69-88.*
- R. C. Allan and C. O. Grada: On the Road Again with Arthur Young: English, Irish, and French Agriculture during the Industrial Revolution. – Journal of Economic History, 38, 1988, 93-116.*
- A. Young: A Six Weeks Tour through the Southern Counties of England and Wales. London, 1768.*
- A. Young: A Six Month's Tour through the North of England. London, 1771, 2nd ed. (Young, 1771 a)*
- A. Young: The Farmer's Tour through the East of England. London, 1771. (Young, 1771 b).*